

Rósan hjá ongum

Um yrkingarnar hjá Paul Celan hefur verið sagt, at tær kunnu broyta eins innaru tilveru, soleiðis sum bara tann hægsta listin megnar. John Felstiner hefur skrivað eina bók um henda torskilda yrkjara

Sögan visir, at tann merkliga og slóðbrótandi listin ofta sprettur á krossvegum, har mál og mentanir skapa óvanligar samanrenningar. Í europeiskum skaldskapi í 20. öld hefur tann jødisk velturin ofta verið súrdeiggj, sum fekk tey meira for-kunnugu breyðini at ganga - sum eitt nú Mandelsjtam, Cohen og Dylan eru dømir um. Eitt annað dømi, lítið umrøtt á okkara leiðum, er rumenski yrkjarin Paul Celan. Hann varð føddur og vaks upp í Czernowit, høvuðsstaðnum í Bukovina. Um ta miðeuropeisku týsku mentanina har hefur verið sagt, at hon lá sum ein gjøgnumskygdur rútur yvir teimum ríku løgunum av jødiskum, rumenskum, polskum og ruthenskum gerandislívi. Samstundis vekir navnið á hesum landinum, hinumegin Karpatafjöllini, millum árnar Prut og Bug, ónnilg hugarens, sum eru vit komin eystur um alla siðmenning. Móti kvøldi daga svangir úlvar upp um bygðagardarnar.

Bukovina, sum upprunliga hoyrði til keisararíkið Eysturriki-Ungarn, bleiv í 1919 partur av tí nýstovnaða Rumenia. Eftir Stalin-Ribbentropp-sáttmálan í 1939 kom landið í 1940 inn undir Sovjetsamveldið. Aftaná at týskurin í 1941 leyp á Sovjetsamveldið, gjørdist Bukovina partur av tí nazistiska veldinum (til tað í 1944 varð innlimað í Ukraina). Fyri Paul Celan - sum var føddur í 1920 - var henda gongdin avgerandi. Hvørt politiskt umskifti var eitt bakstætt fyri tann jødiska minnilutan, sum hann var partur av. Í 1942 var stundin komin hjá úlvunum at loypa upp um bygðagardarnar. Rumenskir hermenn vóru so grammir at jagstra jødar, at sjálvt týskarar vóru ovfarna. Foreldrin hjá Celan doyðu í arbeiðslegum í Transnistria. Yrkjarin forvann ongantíð hesa vanluku.

Hóast nógv er skrivað um skaldskapin hjá Celan, hefur lesarin til fyri fáum árum síðani ikki vitað nógv um søguna aftan fyri hansara yrkingar. Men í fjør kom út bók eftir John Felstiner, sum undirvísir í enskum og jødiskum bókmentum á Stanford University. Í bókini er ein hópur av upp-

lýsingum um lívið hjá Paul Celan, um teir yrkjarar, hann kendi seg skyldan við, um hansara fadmiryndir og hansara sera viðkvæmu stöðu - uppifjaraður sum hann var eftir holocaust. Umframt tað greiðir Felstiner frá, hvørjur tankar búa undir hansara egnu viðhvørt óvanligu Celan-týðingum. Bókin er sostatt ikki bara ævisøga. Vit verða eisini førd inn í verkstadið hjá einum umsetara.

„Todesfuge“ er tann kendasta yrkingin hjá Paul Celan og er helst tann yrkingin í 20. öld, sum er rokk-in út til tann breiðasta lesaraskaran. Henda - bæði hvat stevi og musikki viðvíkir - fullkomna fugan um eina líðing, sum hvørki hevur byrjan ella enda, er eitt dømi um ta surrealistisku skaldskapartraditið, sum Celan er partur av: mjólk, sum eitt nú hjá Shakespeare er „máttatökkans mjólk“ („the milk of human kindness“), er hjá Celan umskapt til „svarta degningsmjólk“. Yrkingin er helst sprottin úr teimum fyrstu upplýsingunum, á heysti 1944, um hvat var farið fram í týningarlegum sum Maidanek.

„Todesfuge“ sá fyrstu ferð dagsins ljós í 1947 í rumenskari týðing og æt ta „Tangoul Mortii“ („Deyðatango“). Felstiner fortelur, at í Janowska arbeiðsleguni, ikki so langt frá Czernowit, beyð ein SS yvirmaður jødiskum violinspelarum at spæla ein tango, róptur „Deyðatango“, sum so varð brúktur sum undirspæl aftur við marsjum, píning, grevstri og avrættingum. Seinni gav Celan yrkingini navnið „Deyðafuga“. Hon hevur leingi verið til í (samvitskufult gjørdari) føroyskari týðing, eftir Tórodd Poulsen:

*Svarta degningsmjólk vit drekka teg á nátt
vit drekka teg á degi og morgni vit drekka teg á kvøldi
vit drekka og drekka ein maður býr í húsum
titt gylta hár Margarete
titt óskugrða hár Sulamith
hann spælir við ormarnar
Hann rópar spælið deyðan við kenslum
deyðin er ein meistari úr Týskalandi ...*

Tær seinnu yrkingarnar hjá

Paul Celan eru munandi tøfari at nærkast enn „Todesfuge“. Men John Felstiner visir á, at tær á ongan hátt eru meta-skaldskapur, spæl fyri spælsins sakir. Tær eru tvørturímóti altíð røftastar í søguni og veruleikanum. Og á ein hátt ber til at siga, at Celan endurreisir ta dekonstrueraða orðið. Tú nærkast hansara yrkingum, sum tú nærkast eini gátuførari kodu, við ótan í hjarta, tí hesar yrkingarnar umboða eina æviga afturvendan til nakað ræðuligt, og hugtakin, tí eisini tær torskildu yrkingarnar hava ofta dragandi rytmu og listinlærdan bygnað.

Afturvendandi í summum yrkingum er skaldsins roynd at seta týningarnar undir 2. heimshardaga í samband við gudfrøðina. Úrslitið verður eitt slag av „negativari gudfrøði“, tí, sum skaldið tekur til:

*Tey gróvu og gróvu, so fýr
teirra dagar framvið, teirra nátt.
Og tey róstu ei Gudi,
sum, so hoyrdu tey, vildi alt
hetta,
sum, so hoyrdu tey, visti alt
hetta.*

Sín gitnasta útveg hefur henda negativa gudfrøðin (ið ikki er tað sama sum ateisma) fingið í yrkingini „Sálmur“. Hon ljóðar soleiðis í føroyskari týðing:

*Eingin eltir okkum aftur úr
mold og leiri,
eingin ákallar okkara støv.
Eingin.*

*Prísadur veri tú, Eingin.
Fyri tína skyld vilja vit blóma.
Tær imóti.*

*Eitt Einki
vóru vit, eru vit, fara
vit at vera, blómandi:
Einkisrósan,
Rósan hjá Ongum.*

*Við
sáðgong sálarbjartari,
sáðbera himmaltyndum,
krúnuni reyðari
av tí purpurorði, vit sungu
yvir, o yvir
torinum.*

Sum so mangur annar jødi úr Miðeuropa týskist Celan at hava verið fleimálsligt flogvit. Umframt týskt, sum var hansara móðurmál,



lærði hann sum ungur rumenskt, franskt og hebraiskt, seinni russiskt og jiddiskt. Hann týddi, úr upprunamálinum, m.a. Shakespeare, Mandelsjtam, Apollinaire og Valery.

Hóast hesar sjáldsomu gávur, og hóast hann fekk undanvind sum skald (hann fekk fleiri týskar bókmentavirðislønir), fekk Celan ein tungan lívsveg. Hann búsettist í Paris í 1948 og livdi m.a. av at undirvísa og umseta. Men, sum Felstiner tekur til, hansara heimland var nóg illa til meira, hann vendi sær til ein týskan lesaraskara, sum hann ikki hevði álit á, og í Fraklandi, har hann býði, var hann ikki virdur. Hann giftist við listakvinnuni Gisèle Lestrange. Fyrsti sonurin doyði fáar

Hóast nógv er skrivað um skaldskapin hjá Celan, hefur lesarin til fyri fáum árum síðani ikki vitað nógv um søguna aftan fyri hansara yrkingar. Men í fjør kom út bók eftir John Felstiner, har ein hópur av upplýsingum er at finna um lívið hjá Paul Celan

dagar gamal, og Celan yrkti eina hjartaskerandi „gravskrift“ um hendingina. Skaldsins royndir at koma persónliga á tal við fyrmyndir sum Martin Buber og Martin Heidegger eydnaðust ikki væl. Fjálgarari var vinskupurin við Nelly Sachs. Men Celan pínðist av tí nýggju týsku antisemitismuni, og ein púra hóp-isleys plagiat-skuldseting neit fast. Djúpast lá helst ein skuldarkensla um, at tann ódnin, sum hevði beint fyri mammu og pápa hansara,

hevði eirt honum sjálvum. Á páskum 1970 leyp hann av eini brúgv og druknaði í ánni Seine. Líkið var funnið tann 1. mai av einum út-róðrarmanni. Ahugin fyri hansara yrkingum er bara vaksin síðani.

John Felstiner: Paul Celan: Poet, Survivor, Jew. Yale University Press. 1995. 258 krónur.

Hanus Andreassen